

УДК 376:304

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/75-1-48>**Оксана КАС'ЯНЕНКО,**

orcid.org/0000-0001-6730-447X

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри дошкільної та спеціальної освіти

Мукачівського державного університету

(Мукачево, Закарпатська область, Україна) kasianenko-oksana@ukr.net

ВПЛИВ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ НА СОЦІАЛЬНУ АДАПТАЦІЮ ДІТЕЙ З ООП У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

Сучасні педагогічні тенденції характеризуються орієнтацією передусім на формування цілісної світоглядної картини, а не надання окремих предметних знань. По-друге, загальноосвітні гуманістичні тенденції зумовлюють підвищену увагу до проблем інклюзії як запоруки можливості рівного доступу громадян до соціальних благ. Аналіз наукових досліджень за означеною проблемою дозволив диференціювати їх за двома напрямками: 1) поняття та сутність інтегрованого навчання; 2) принципи та характерні особливості соціальної адаптації дітей з ООП. Було виявлено, що наявні дослідження мають здебільшого теоретичний або теоретико-методологічний характер. Публікації, присвячених емпіричному дослідженню впливу інтегрованого навчання на соціальну адаптацію дітей з ООП, не знайдено. Таким чином, мета статті полягає в з'ясуванні впливу інтегрованого навчання на соціальну адаптацію дітей з ООП у загальноосвітніх школах України. Для цього вирішено такі завдання: 1) розроблено опитувальник для вчителів, що працюють із дітьми з ООП за програмами інтегрованого навчання; 2) сформовано вибірку в кількості 100 педагогів загальноосвітніх шкіл; 3) зібрано результати; 4) здійснено математичний підрахунок одержаних результатів; 5) сформовано та схарактеризовано групи викладачів у відповідності до оцінювання впливу інтегрованого навчання на соціальну адаптацію дітей з ООП.

Згідно з авторською ідеєю, емпіричне оцінювання впливу інтегрованого навчання на соціальну адаптацію дітей з ООП може бути здійснено за десятьма основними компонентами – когнітивним, пізнавальним, виховним, діяльним, комунікативним, емоційним, соціальним, культурним, аксіологічним, креативним. Емпіричне дослідження виявило, що найбільший вплив інтегрованого навчання здійснює на розвиток соціальної, креативної та пізнавальної сфери дітей з ООП. Разом із тим респонденти можуть бути розподілені за трьома приблизно рівними в кількісному відношенні кластерами. Представники першого кластера вважають, що вплив інтегрованого навчання на соціальну адаптацію дітей з ООП визначається принципом «формування уявлення дитини про світ і своє місце в ньому»; представники другої групи додержуються принципу «формування знань дитини про те, як поводитися у світі й реагувати на нього»; представники третьої групи характеризуються принципом «утвердження співіснування дитини і світу». Загалом, переваги інтегрованого навчання в розвитку соціальної адаптації дітей з ООП визнають приблизно дві третини вчителів.

Ключові слова: інклюзивне навчання, освітній простір, соціалізація, обмежені можливості здоров'я, середня освіта.

Оксана KASIANENKO,

orcid.org/0000-0001-6730-447X

Candidate at Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Preschool and Special Education

Mukachevo State University

(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) kasianenko-oksana@ukr.net

THE IMPACT OF INTEGRATED EDUCATION ON THE SOCIAL ADAPTATION OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS IN SECONDARY SCHOOLS OF UKRAINE

Modern pedagogical trends are characterized by an orientation, first of all, to the formation of a holistic worldview, rather than the provision of individual subject knowledge. Secondly, global humanistic trends cause increased attention to the problems of inclusion as a guarantee of the possibility of equal access of citizens to social benefits. The analysis of scientific research on the specified problem allowed differentiating them in two directions: 1) the concept and essence of integrated education; 2) principles and characteristic features of social adaptation of children with special needs. It was found that the available studies are mostly theoretical or theoretical-methodological in nature. No publications devoted to the empirical study of the impact of integrated education on the social adaptation of children with SEN were found. Thus, the purpose of the article is to clarify the impact of integrated education on the social adaptation of children with SEN in secondary schools of Ukraine. To do this, the following tasks are solved: 1) development of a questionnaire for

teachers working with children with SEN under integrated education programs; 2) formation of a sample of 100 teachers of secondary schools; 3) collection of results using Google forms; 4) mathematical calculation of the obtained results; 5) formation and characteristics of groups of teachers in accordance with the assessment of the impact of integrated education on the social adaptation of children with special needs.

According to the author's idea, the empirical assessment of the impact of integrated education on the social adaptation of children and OOP can be carried out according to ten main components – cognitive, cognitive, educational, activity, communicative, emotional, social, cultural, axiological, creative. Empirical research revealed that integrated education has the greatest impact on the development of the social, creative and cognitive spheres of children with SEN. At the same time, the respondents can be divided into three clusters that are approximately equal in quantity. Representatives of the first cluster believe that the influence of integrated education on the social adaptation of children with SEN is determined by the principle of “forming the child's idea of the world and his place in it”; representatives of the second group adhere to the principle of “forming the child's knowledge about how to behave in the world and react to it”; representatives of the third group are characterized by the principle of “affirming the coexistence of the child and the world”. In general, the benefits of integrated education in the development of social adaptation of children with SEN are recognized by approximately two-thirds of teachers.

Key words: inclusive education, educational space, socialization, limited health opportunities, secondary education.

Постановка проблеми. Загальний цивілізаційний розвиток спричиняє активні зміни в освітньо-виховному процесі сучасної української школи. Це проявляється у двох основних аспектах: по-перше, акценти зміщуються з передачі окремих знань здобувачам освіти на формування в них цілісної картини світу; по-друге, активно впроваджуються принципи інклюзії. Таким чином, на порядку денному стоїть питання виявлення впливу інтегрованого навчання на соціальну адаптацію дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень за означеною проблемою дозволив згрупувати їх за двома основними напрямками: по-перше, поняття та сутність інтегрованого навчання; по-друге, принципи й характерні особливості соціальної адаптації дітей з ООП. У рамках першого напрямку виділяються дослідження, присвячені:

1) історичним аспектам інтегрованого навчання (Коханко, 2019);

2) закордонному досвіду впровадження (Поберецька, 2020);

3) технологіям інтегрованого навчання в аспекті природничих (Засекіна, 2020) та мовно-літературних (Качак, 2023) дисциплін;

4) організації інтегрованого навчання в закладах професійно-технічної освіти (Кулішов, 2021) тощо.

У рамках другого напрямку виділяються дослідження, що характеризують: 1) основні принципи адаптації дітей з ООП у закладах середньої освіти (Беспалько, 2021, Шевченко, 2023);

2) соціальну адаптацію здобувачів вищої освіти, що мають обмежені фізичні можливості та навчаються в умовах інклюзивного освітнього простору (Лучко, 2019);

3) конкретні методи та засоби соціальної адаптації дітей з ООП (Шишова, 2019) тощо.

Разом із тим наявні дослідження мають здебільшого теоретичний або теоретико-методологічний характер. Публікацій, присвячених емпіричному дослідженню впливу інтегрованого навчання на соціальну адаптацію дітей з ООП, не знайдено. Вищезазначене дозволяє виокремити основні цілі й задачі статті.

Мета статті – виявити вплив інтегрованого навчання на соціальну адаптацію дітей з ООП у загальноосвітніх школах України. Для цього вирішено такі завдання: 1) розроблено опитувальник для вчителів, що працюють із дітьми з ООП за програмами інтегрованого навчання; 2) сформовано вибірку в кількості 100 педагогів загальноосвітніх шкіл України; 3) зібрано результати; 4) здійснено математичний підрахунок одержаних результатів; 5) сформовано та схарактеризовано групи викладачів у відповідності до оцінювання впливу інтегрованого навчання на соціальну адаптацію дітей з ООП. Усі статистичні розрахунки (арифметичне середнє, кластерний аналіз) виконано за допомогою програми Statistica 10.0.

Виклад основного матеріалу. Інтегроване навчання є «спробою дати загальне, цілісне уявлення учням про навколишній світ, спробувати підвищити їхню розумову активність. Якісно новим рівнем синтезованих знань учнів є інтегровані уроки, інтегровані курси з однорідних предметів, які об'єднуються навколо певної теми» (Кулішов, 2021, с. 37).

Особливої значущості інтегроване навчання набуває для дітей з ООП, адже «внаслідок особливостей, пов'язаних зі станом здоров'я, психіки, розумового розвитку, стану аналізаторів, нервової системи, ця група громадян є надзвичайно уразливою щодо впливів з боку як макро-, так і мікро-соціуму» (Шишова, 2019, с. 160).

Відповідно до цього «в українському суспільстві починає формуватися нова культурна й

освітня норма – повага до людей фізично та інтелектуально неповносправних» (Беспалько, Кочубей, Коляда, 2021, с. 7).

Це проявляється як у розвитку їхніх когнітивних функцій, так і емоційної сфери (Кучос, 2022), адже тільки комплексний підхід здатний забезпечити повноцінну соціальну адаптацію дітей з ООП.

Авторський опитувальник для вчителів загальноосвітніх шкіл передбачав оцінювання впливу інтегрованого навчання на соціальну адаптацію дітей з ООП за десятьма основними компонентами: 1) когнітивний; 2) пізнавальний; 3) виховний; 4) діяльнісний; 5) комунікативний; 6) емоційний; 7) соціальний; 8) культурний; 9) аксіологічний; 10) креативний.

Проведене дослідження показало такі результати (рисунок 1):

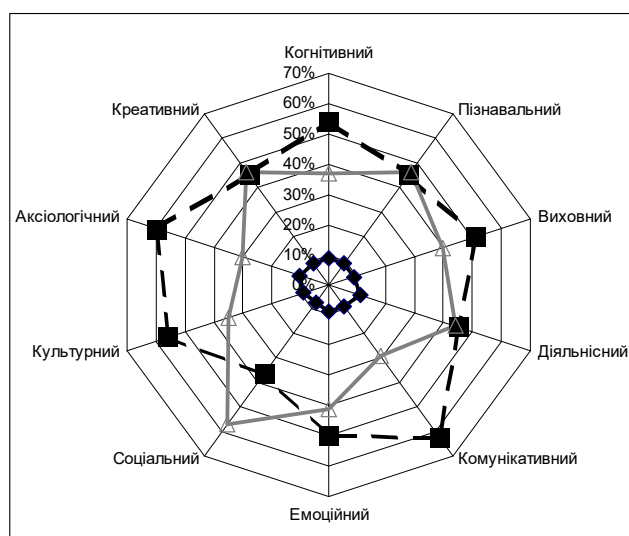
1) за параметром «когнітивний компонент» низький рівень вибрали 9% респондентів, середній – 54%, високий – 37%;

2) за параметром «пізнавальний компонент» низький рівень позначили 9% опитаних, середній – 45%, високий – 46%;

3) за параметром «виховний компонент» низький рівень відмітили 9% учителів, середній – 51%, високий – 40%;

4) за параметром «діяльнісний компонент» низький рівень вибрали 11% респондентів, середній – 45%, високий – 44%;

5) за параметром «комунікативний компонент» низький рівень позначили 9% опитаних, середній – 62%, високий – 29%;

Рис. 1. Оцінювання впливу інтегрованого навчання на соціальну адаптацію дітей з ООП за десятьма компонентами

Джерело: власна розробка авторів

6) за параметром «емоційний компонент» низький рівень відмітили 9% педагогів, середній – 50%, високий – 41%;

7) за параметром «соціальний компонент» низький рівень вибрали 7% респондентів, середній – 36%, високий – 57%;

8) за параметром «культурний компонент» низький рівень відмітили 9% опитаних, середній – 56%, високий – 35%;

9) за параметром «аксіологічний компонент» низький рівень позначили 10% учителів, середній – 60%, високий – 30%;

10) за параметром «креативний компонент» низький рівень вибрали 9% педагогів, середній – 45%, високий – 46%.

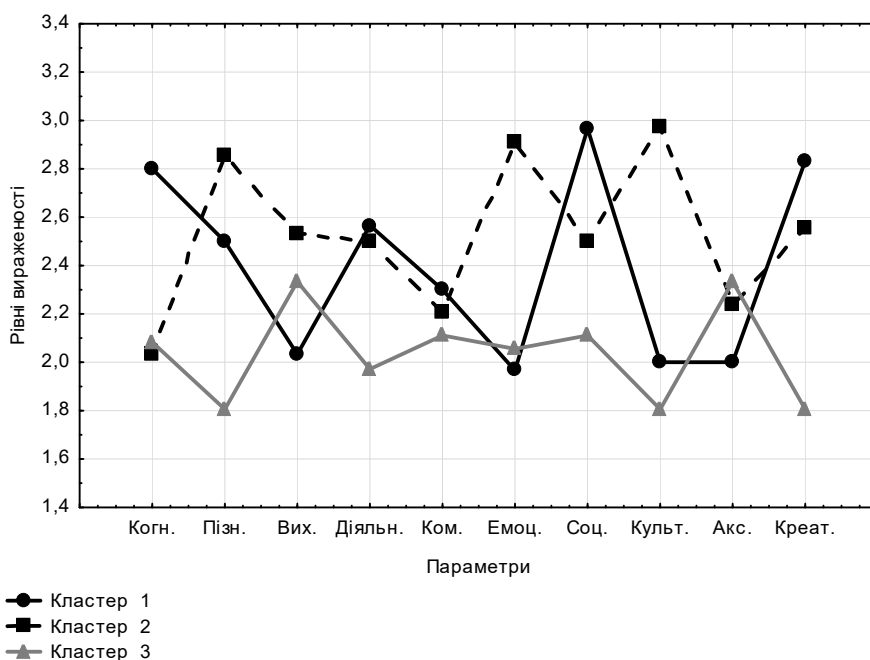
Проведений аналіз виявив, що показники вимірюваних параметрів розташовуються в порядку зменшення значущості таким чином: «соціальний компонент» (2,50), «креативний компонент» (2,37), «пізнавальний компонент» (2,37), «діяльнісний компонент» (2,33), «емоційний компонент» (2,32), «виховний компонент» (2,31), «когнітивний компонент» (2,28), «культурний компонент» (2,26), «аксіологічний компонент» (2,20), «комунікативний компонент» (2,20). Отже, найбільший вплив інтегроване навчання здійснює на розвиток соціальної, креативної та пізнавальної сфери дітей з ООП.

Загалом, показники аналізованих параметрів засвідчують тяжіння до середнього рівня, але спостерігаються певні відмінності між окремими групами опитаних респондентів. Для виявлення і деталізації особливостей розглянутого явища було здійснено кластерний аналіз (таблиця 1, рисунок 2).

Таблиця 1
Середні значення кластерів, що об'єднують учителів за особливостями оцінювання впливу інтегрованого навчання на соціальну адаптацію дітей з ООП

Компоненти	Кластер 1	Кластер 2	Кластер 3
Когнітивний	2,800000	2,029412	2,083333
Пізнавальний	2,500000	2,852941	1,805556
Виховний	2,033333	2,529412	2,333333
Діяльнісний	2,566667	2,500000	1,972222
Комунікативний	2,300000	2,205882	2,111111
Емоційний	1,966667	2,911765	2,055556
Соціальний	2,966667	2,500000	2,111111
Культурний	2,000000	2,970588	1,805556
Аксіологічний	2,000000	2,235294	2,333333
Креативний	2,833333	2,558824	1,805556

Джерело: власна розробка авторів.

Рис. 2. Середні значення кластерів, що об'єднують учителів за особливостями оцінювання впливу інтегрованого навчання на соціальну адаптацію дітей з ООП

Джерело: власна розробка авторів.

Перший кластер включає 30% респондентів (таблиця 2). Вони вважають, що інтегроване навчання передусім здійснює вплив на соціальну, креативну і когнітивну сферу дітей з ООП. Ідеться про розвиток критичного і творчого мислення, а також про формування загальних соціальних уявлень. Таким чином, інтегроване навчання сприяє розумінню дітьми з ООП суспільних відносин і свого місця в соціумі на доступному для конкретного віку та психофізичного розвитку рівні. Підсумовуючи, можна зазначити, що для представників першого кластера вплив інтегрованого навчання на соціальну адаптацію дітей з ООП характеризується принципом «формування уявлення дитини про світ і своє місце в ньому».

Таблиця 2

Описові статистики для першого кластера

Компоненти	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Когнітивний	2,800000	0,406838	0,165517
Пізнавальний	2,500000	0,572352	0,327586
Виховний	2,033333	0,668675	0,447126
Діяльнісний	2,566667	0,727932	0,529885
Комунікативний	2,300000	0,534983	0,286207
Емоційний	1,966667	0,413841	0,171264
Соціальний	2,966667	0,182574	0,033333
Культурний	2,000000	0,262613	0,068966
Аксіологічний	2,000000	0,694808	0,482759
Креативний	2,833333	0,379049	0,143678

Джерело: власна розробка авторів.

Другий кластер об'єднує 34% учителів (таблиця 3). Проведене дослідження показало, що для них принципово важливими в соціальній адаптації дітей з ООП є пізнавальний, емоційний і культурний компоненти. Таким чином, інтегроване навчання спрямоване передусім на формування інтересу дітей до навколишнього світу, на розвиток їхньої емоційно-чуттєвої та поведінково-реактивної сфери. Отже, для представників другого кластера вплив інтегрованого навчання на соціальну адаптацію дітей з ООП характеризується принципом «формування знань дитини про те, як поводитися у світі й реагувати на нього».

Третій кластер охоплює 36% опитаних (таблиця 4). Отримані результати свідчать про те, що для цих учителів жодний із виділених компонентів не є визначальним для формування соціальної адаптації засобами інтегрованого навчання. На їхню думку, всі вони мають певний, але не надто великий вплив, і в підсумку є частиною більш загального процесу. Інтегроване навчання не привносить щось принципово нове в порівнянні з традиційним. Підсумовуючи, можна зазначити, що для представників третього кластера вплив інтегрованого навчання на соціальну адаптацію дітей з ООП характеризується принципом «утвердження співіснування дитини і світу».

Висновки і пропозиції. Виявлення впливу інтегрованого навчання на соціальну адаптацію дітей з ООП у загальноосвітніх школах України

Таблиця 3

Описові статистики для другого кластера

Компоненти	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Когнітивний	2,029412	0,521379	0,271836
Пізнавальний	2,852941	0,359491	0,129234
Виховний	2,529412	0,506640	0,256684
Діяльнісний	2,500000	0,615457	0,378788
Комуніка- тивний	2,205882	0,591834	0,350267
Емоційний	2,911765	0,287902	0,082888
Соціальний	2,500000	0,615457	0,378788
Культурний	2,970588	0,171499	0,029412
Аксіологічний	2,235294	0,430561	0,185383
Креативний	2,558824	0,560907	0,314617

Джерело: власна розробка авторів.

Таблиця 4

Описові статистики для третього кластера

Компоненти	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Когнітивний	2,083333	0,603561	0,364286
Пізнавальний	1,805556	0,467177	0,218254
Виховний	2,333333	0,632455	0,400000
Діяльнісний	1,972222	0,506309	0,256349
Комуніка- тивний	2,111111	0,622336	0,387302
Емоційний	2,055556	0,629941	0,396825
Соціальний	2,111111	0,622336	0,387302
Культурний	1,805556	0,467177	0,218254
Аксіологічний	2,333333	0,632455	0,400000
Креативний	1,805556	0,467177	0,218254

Джерело: власна розробка авторів.

є однією з важливих задач сучасної педагогічної науки. Згідно з авторською ідеєю, емпіричне оцінювання такого впливу може бути здійснено за десятьма основними компонентами – когнітивним, пізнавальним, виховним, діяльнісним, комунікативним, емоційним, соціальним, культурним, аксіологічним, креативним. Емпіричне дослідження показало, що найбільший вплив інтегроване навчання здійснює на розвиток соціальної, креативної та пізнавальної сфери дітей з ООП. Разом із тим респондентів доцільно диференціювати за трьома приблизно рівними в кількісному відношенні групами. Представники першої групи вважають, що вплив інтегрованого навчання на

соціальну адаптацію дітей з ООП характеризується принципом «формування уявлення дитини про світ і своє місце в ньому»; представники другої групи орієнтуються на принцип «формування знань дитини про те, як поводитися у світі й реагувати на нього»; представники третьої групи вибирають принцип «утвердження співіснування дитини і світу». Загалом, переваги інтегрованого навчання в розвитку соціальної адаптації дітей з ООП визнають приблизно дві третини вчителів. Перспективи дослідження пов'язуємо з розробленням конкретних методів формування соціальної адаптації дітей з ООП у межах інтегрованого навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Беспалько М., Кочубей Т., Коляда Н. Загальні засади доступності та адаптації дітей з інвалідністю в умовах інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. № 2(7). С. 5–11. URL: [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(7\).2021.244050](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(7).2021.244050) (дата звернення: 11.05.2024).
- Засекіна Т. М. Технології інтегрованого навчання природничих предметів у закладах загальної середньої освіти. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2020. № 3(78). С. 27–33. URL: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2020-3\(78\)-27-33](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2020-3(78)-27-33) (дата звернення: 11.05.2024).
- Качак Т., Близнюк Т. Технологія інтегрованого навчання на уроках мовно-літературної освітньої галузі. *Освітні обрії*. 2023. № 1(56). С. 89–94. URL: <http://dx.doi.org/10.15330/obrii.56.1.89-94> (дата звернення: 11.05.2024).
- Коханко О. Г. Історичні аспекти розвитку інтегрованого підходу в освіті. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 17: Теорія і практика навчання та виховання*. 2019. Вип. 30. С. 93–100. URL: <http://surl.li/trkqc> (дата звернення: 11.05.2024).
- Кулішов В. Організація інтегрованого навчання у закладах професійно-технічної освіти на засадах компетентнісного підходу. *Імідж*. 2021. № 4(199). С. 36–40. URL: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-4\(199\)-36-40](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-4(199)-36-40) (дата звернення: 11.05.2024).
- Кучос О. І. Концепти на позначення позитивних емоційних станів в українській та російській мовній свідомості: психосемантичне моделювання концептуального поля. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. № 26. Т. 2. С. 148–153. URL: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.2.27> (дата звернення: 11.05.2024).
- Лучко Ю. І. Соціальна адаптація студентів з обмеженими фізичними можливостями в умовах інклюзивного освітнього простору. Київ: ТАЛКОМ, 2019. 244 с. URL: <http://surl.li/trpky> (дата звернення: 11.05.2024).
- Поберецька В. Впровадження інтегрованого навчання в початковій освіті: закордонний досвід. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2020. Вип. 3. С. 125–132. URL: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.3.2020.219103> (дата звернення: 11.05.2024).
- Шевченко В. Соціальна адаптація дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2023. № 2(126). С. 77–88. URL: <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2023.02/077-088> (дата звернення: 11.05.2024).

10. Шишова І. О. Соціальна адаптація дітей з особливими освітніми потребами засобами праці. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2019. №2(177). С. 160-163. URL: <http://surl.li/tpklw> (дата звернення: 11.05.2024).

REFERENCES

1. Bepalko M., Kochubei T., Koliada N. (2021) Zahalni zasady dostupnosti ta adaptatsii ditei z invalidnistiu v umovakh inkluzivnoho navchannia v zakladakh zahalnoi serednoi osvity. [General principles of accessibility and adaptation of children with disabilities in the conditions of inclusive education in institutions of general secondary education] *Sotsialna robota ta sotsialna osvita – Social Work and Social Education*, 2(7), 5–11. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(7\).2021.244050](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(7).2021.244050) (accessed: 11.05.2024). [in Ukrainian].
2. Zasekina T. M. (2020) Tekhnologii intehrovanoho navchannia pryrodnychkykh predmetiv u zakladakh zahalnoi serednoi osvity. [Technologies of integrated teaching of natural subjects in institutions of general secondary education] *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti – Education and Development of Gifted Personality*, 3(78), 27–33. [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2020-3\(78\)-27-33](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2020-3(78)-27-33) (accessed: 11.05.2024). [in Ukrainian].
3. Kachak T., Blyzniuk T. (2023) Tekhnolohiia intehrovanoho navchannia na urokakh movno-literaturnoi osvitnoi haluzi. [Technology of integrated teaching in language and literature educational field] *Osvitni obrii – Educational Horizons*, 1(56), 89–94. <http://dx.doi.org/10.15330/obrii.56.1.89-94> (accessed: 11.05.2024). [in Ukrainian].
4. Kokhanko O. H. (2019) Istorychni aspekty rozvytku intehrovanoho pidkhdou v osviti. [Historical aspects of the development of the integrated approach in education] *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 17: Teoriia i praktyka navchannia ta vykhovannia – Scientific Journal of NPU named after M. P. Dragomanov. Series 17: Theory and Practice of Teaching and Education*, 30, 93–100. <http://surl.li/tpkqc> (accessed: 11.05.2024). [in Ukrainian].
5. Kulishov V. (2021) Orhanizatsiia intehrovanoho navchannia u zakladakh profesiino-tekhnichnoi osvity na zasadakh kompetentnisnoho pidkhdou. [Organization of integrated learning in vocational education institutions on the basis of a competency-based approach] *Imidzh – Image*, 4(199), 36–40. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-4\(199\)-36-40](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-4(199)-36-40) (accessed: 11.05.2024). [in Ukrainian].
6. Kutsos O. I. (2022) Kontsepty na oznachennia pozytyvnykh emotsiinykh staniv v ukraiinskii ta rosiiskii movnii svidomosti: psykosemantychni modeliuvannia kontseptualnoho polia. [Concepts for designating positive emotional states in Ukrainian and Russian linguistic consciousness: psychosemantic modeling of the conceptual field] *Zakarpatski filolohichni studii - Transcarpathian Philological Studies*, 26(2), 148–153. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.2.27> (accessed: 11.05.2024). [in Ukrainian].
7. Luchko Yu. I. (2019) Sotsialna adaptatsiia studentiv z obmezhenymy fizychnymy mozhyvostiamy v umovakh inkluzivnoho osvitnoho prostoru. [Social adaptation of students with physical disabilities in the conditions of inclusive educational space] *Kyiv: TALKOM*, 244 p. <http://surl.li/tpkoy> (accessed: 11.05.2024). [in Ukrainian].
8. Poberetska V. (2020) Vprovadzhennia intehrovanoho navchannia v pochatkovii osviti: zakordonnyi dosvid. [Implementation of integrated learning in primary education: foreign experience] *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Collection of scientific works of Uman State Pedagogical University*, 3, 125–132. <https://doi.org/10.31499/2307-4906.3.2020.219103> (accessed: 11.05.2024). [in Ukrainian].
9. Shevchenko V. (2023) Sotsialna adaptatsiia ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v inkluzivnomu seredivyshchi. [Social adaptation of children with special educational needs in an inclusive environment] *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies*, 2(126), 77–88. <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2023.02/077-088> (accessed: 11.05.2024). [in Ukrainian].
10. Shyshova I. O. (2019) Sotsialna adaptatsiia ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy zasobamy pratsi. [Social adaptation of children with special educational needs through labor means] *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky – Scientific Notes. Series: Pedagogical Sciences*, 2(177), 160-163. <http://surl.li/tpklw>